

**MATNDAGI REAL VAQT VA BADIY VAQTNING
KONSEPTUALLASHUVI**

Yarqulova Dilnoza Mehriddinovna

SamDChTI mustaqil tadqiqotchi

dilnozaarkulova597@gmail.com

+998995959111

Annotatsiya. Mazkur maqola badiiy asarda uchragan real vaqt va badiiy vaqt haqidagi tushunchalar haqida ma'lumotlar berib, ularning o'rtasidagi o'xshashliklar yoki tafovutlarni tahlilini ko'rsatadi. Maqolada yana badiiy asardagi vaqt va zamon tushunchalarining badiiy ifodalanishi orqali yozuvchi o'quvchiga qahramonlarning ichki dunyosini yanada chuqurroq ko'rsatib beradi va asarning tematik ma'nosini kengaytiradi.

Kalit so'zlar: *badiiy vaqt, real vaqt, xronotop, paradigmatic sath, sintagmatic sath, payt unsurlari, zamon, makon, ruhiy kechinmalar, tashqi va ichki vaqt*

Badiiy asar tahlili jarayonida real va badiiy vaqt tushunchalarini ko'rib chiqar ekanmiz, avvalambor, *real vaqt o'zi nima, u qanday ifodalanadi* degan savollarga javob topish maqsadga muvofiq bo'ladi deb o'ylaymiz. Haqiqiy vaqt, odatda, tabiatda yoki kundalik hayotda o'lchanadigan vaqtni ifodalaydi. Bu vaqt, masalan, soatlar, daqiqalar va soniyalarda ifodalanadi va aniq, o'lchovli va obyektiv bo'ladi. U fizikaviy jarayonlar, tabiiy hodisalar (masalan, Quyoshning chiqishi yoki botishi) va insonlar o'rtasidagi kundalik faoliyatni boshqarish uchun ishlatiladi. Ba'zida real vaqt muallif yashayotgan davr, usha davrda sodir bo'layotgan voqealarni real aks ettirishga asoslanadi. S. Ahmadning "Ufq" romanini oladigan bo'lsak, "Qirq besh kun" deb nomlanuvchi qismida, asardagi voqealarning real hayotda sodir bo'layotganligini, har bir kunning izchil rivoj topib borishini, voqealar rivoji real shaxslar atrofida sodir bo'ladi. Badiiy vaqt esa san'at va adabiyotda ishlatiladigan vaqt tushunchasidir. Badiiy vaqt, haqiqiy

vaqtning uzoqlashtirilgan yoki tasavvurga asoslangan shaklidir. Bu vaqt hikoyaning yoki badiiy asarlarning tuzilishida, vaqtning oqimini yoki his-tuyg'ularni ifodalashda ishlatiladi. Masalan, badiiy asarlarda vaqt “tezlatilishi” yoki “sekinlashishi” mumkin, va bu asarning hissiy atmosferasini yaratish uchun qo'llaniladi.

Badiiy vaqt, ko'pincha haqiqiy vaqtning boshqa, fantastik yoki tasavvurni keltiradigan shakllarini anglatadi, masalan, tarixiy voqealarni zamonning “boshqa o'lchamida” yoki “doimiy” holatida ifodalash. Badiiy asarlarda vaqt tushunchasi juda muhim o'rin tutadi. Badiiy matndagi vaqt, faqatgina haqiqiy vaqtni aks ettirish bilan cheklanmaydi, balki uning turli xil o'lchamlari, tasavvurlari va qo'llanilish shakllari orqali inson ruhiyatini, hissiyotlarini va muayyan hodisalarni tasvirlashda ishlatiladi. Badiiy vaqt nafaqat vaqtning o'lchovi sifatida, balki insonning tajribasini, esdaliklarini va his-tuyg'ularini ifodalashda ham muhim rol o'ynaydi. Badiiy matnlarda vaqt haqiqiy vaqtning liniyaviy oqimidan farq qilishi mumkin. Badiiy vaqt turlicha, notekis va ko'pincha subyektiv bo'ladi. Badiiy asarlarda vaqtning izchil o'tishi o'zgarishi mumkin. Vaqtni badiiy asarda quyidagi usullar orqali tasvirlash mumkin:

Sekinlashish va tezlashtirish: Badiiy matnda vaqtning tezligi o'zgartiriladi. Masalan, hikoya muallifi voqealar o'rtasidagi uzoq vaqtni qisqa bir daqiqada tasvirlashi mumkin, yoki aksincha, juda qisqa bir voqea uzoq, batafsil bir tasvir bilan ifodalanishi mumkin. Bu orqali muallif o'quvchining e'tiborini voqea yoki holatning muhim qismlariga qaratishi mumkin. Vaqtning parallel oqimlari: Badiiy matnda vaqt bir nechta o'zgarishli oqimlarda tasvirlanishi mumkin. Masalan, biror asarda bir necha vaqt o'lchovlarining birgalikda mavjud bo'lishi □ hozirgi va o'tmishdagi voqealar bir-biriga paralel ravishda tasvirlanadi. Vaqtning “qaytishi” yoki “takrorlanishi”: Ba'zi asarlarda vaqtning takrorlanishi yoki uzilishi aks ettiriladi. Masalan, ayni voqea bir necha marta boshqacha shakllarda takrorlanishi mumkin, bu orqali muallif o'quvchiga vaqtning o'zgargan, ammo ma'nosi o'zgarib qolmagan shakllarini ko'rsatishga harakat qiladi. Badiiy matndagi vaqt, real vaqtning oddiy oqimidan ko'ra ko'proq tasavvurlar va hissiyotlar orqali

ifodalanadi. Badiiy asarda vaqtni tuzishda ko'plab adabiy usullar va texnikalar qo'llaniladi: Tashqi va ichki vaqt: Badiiy asarda tashqi vaqt (yoki objektiv vaqt) va ichki vaqt (yoki subyektiv vaqt) o'rtasida farq mavjud. Tashqi vaqt, ya'ni voqealar va hodisalar haqiqatan ham voqealar bo'lib o'tadigan va o'lchash mumkin bo'lgan vaqtni ifodalaydi. Ichki vaqt esa, boshqariladigan subyektiv his-tuyg'ularni, esdaliklarni va ruhiy holatlarni ko'rsatadi. Badiiy asarda vaqtni ikki xil nuqtai nazardan tasvirlash, o'quvchiga voqea va hodisalarni turlicha qabul qilish imkoniyatini yaratadi. Vaqtning ijodiy qiyofasi: Adabiyotda vaqt juda ko'p hollarda badiiy, mavhum yoki qiyofaviy holatda tasvirlanadi. Misol uchun, vaqtni tez-tez "yo'qolgan", "to'xtagan", "sekinlashgan" yoki "tezlashgan" tarzda ta'riflash mumkin. Bu tarzda vaqt hissiyotlarni, qayg'ularni yoki baxtni ifodalash uchun ishlatiladi. Badiiy matnlar vaqtning barcha qarama-qarshiliklarini o'zida aks ettiradi. Badiiy matnlar o'zlarida vaqtni qanday tasvirlashni tanlashda ko'pincha individning ruhiy holati yoki ko'z qarashlarini namoyon etadi. Badiiy matnda vaqtning o'zgarishi yoki buzilishi, insonlarning ichki dunyosidagi o'zgarishlarni, ularning qarorlar qabul qilishdagi kechinmalarini yoki muammolarini aks ettirishi mumkin. Badiiy matnda vaqtni tushunish va tahlil qilish o'quvchiga yoki tomoshabinga asar haqidagi chuqurroq tushunchalarni beradi. Vaqtning qanday o'zgartirilgani yoki tasvirlanganligi, voqealarning va personajlarning ruhiyatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Badiiy vaqt o'quvchiga nafaqat voqealar ketma-ketligini, balki personajlarning ichki holatini va hissiyotlarini yanada yaxshi anglash imkonini beradi.

Badiiy matnda vaqtning roli katta ahamiyatga ega. Haqiqiy va badiiy vaqtning o'rtasidagi farqni tushunish, adabiy asarni yanada chuqurroq va to'liqroq anglash imkonini yaratadi. Badiiy vaqt o'quvchining tasavvurini, his-tuyg'ularini va muayyan voqea yoki voqealar majmua orqali vaqtning o'zgacha shakllarini sezishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Шукрулло. Кафансиз к ўмилганлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2023. – 198 б.
2. Yarqulova, D., & Yo'ldosheva G.A. (2024). THE DIFFERENCES AND SIMILARITIES OF CASE CATEGORIES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 212-215. <https://doi.org/10.2024/s2n22x64>
3. Yarqulova, D. M. (2023). INGLIZ TILI VA O'ZBEK TILLARIDA SO'Z BIRIKMALARINING HOSIL BO'LISHIDAGI O'XSHASH VA FARQLI JIHLAR. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 3, No. 1, pp. 101-104)
4. Yarqulova D. M. ZAMONAVIY BADIY ASARLARDA MAKON VA ZAMON KONSEPTLARINING IFODALANISHI //Issue 2 of 2024 (144/2). – 2024. – T. 2. – №. 153. – С. 5-8.
5. Yarqulova, D. (2024). ZAMONAVIY ASARLARDA MAKON VA ZAMON KONSEPTSIYALARINING IFODALANISHI. Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 117-118. <https://doi.org/10.2024/q24x9480>
6. Яркулова Д. The importance of time and space concepts in fictional works //Зарубежная лингвистика и лингводидактика. – 2024. – Т. 2. – №. 1/S. – С. 378-383.